

ИСТОРИЯ

А. Л. Янко

До інтерпретації етруського соціального терміну *etera*

Вірне тлумачення етруських написів, в першу чергу тих, де зустрічаються соціальні терміни, має велике значення для визначення соціальних прошарків населення Етрурії у VIII—III ст. до н. е. Серед етруських написів ще з кінця XIX ст. виділені такі, де є інформація про одну з категорій населення, місце якої в соціальній структурі етруського суспільства не до кінця визначене. Мова про осіб, що позначалися в багатьох написах IV—III ст. до н. е. як *etera* (CIE, № 809, 3418, 3835, 4081, 4144, 4145, 4549 тощо). Слід відзначити, що в наративних джерелах ніяких прямих повідомлень про цю соціальну верству не залишилося.

У дослідників немає однастайності у тлумаченні даних соціальних термінів. Так К. О. Мюллер і В. Дееке вважали *etera* рабами [1, S. 505; 2, S. 511]. Їх погляди поділяли В. М. Дьяков і М. Паллоттіно [3, с. 59; 4, с. 376]. В. Корссен зіставив *etera* з умбрським *etro* «інший», визначаючи їх як пенестів [5, S. 146–148; 6, S. 416]. Його думку підтримали А. Г. Бекштрем, А. А. Єльніцький, О. І. Харсекін та Б. Дінков [7, с. 67; 8, с. 112; 9, с. 16–17; 10, с. 106–107; 11, стб. 674; 12, с. 20]. Натомість К. Паулі пропонував перекладати *etera* як «спадкоємець, наступник» [13, S. 65].

Деякі дослідники пов'язували термін *etera* з грецьким словом *ὁ ἑταῖρος* «супутник, товариш» та подібним йому за значенням латинським словом *sodalis* і вважали цю категорію особливо привілейованими клієнтами аристократів, що склали їх збройні загони [14, с. 49–50; 15, с. 125–126; 16, с. 18–19; 17, р. 77; 18, с. 181; 19, с. 112; 20, с. 94].

В. Слюнечко підкреслював, що багаті окремі гробниці та формула імені, як у повноправного громадянина, говорять про незалежне становище *etera* [21, с. 283]. А. Л. Кофанов вважав етруські *etera* прототипом римських *sodales*, підкреслюючи, що останні були членами не лише релігійних і політичних, а й професійних об'єднань [22, с. 17–18]. Е. Макнамара відзначала, що написи зі словом *etera* зустрічаються у великих сімейних похованнях і мають значення «клієнт» [23, с. 164]. Як бачимо, у дослідників немає єдності щодо чіткого визначення статусу *etera*.

На наш погляд, поряд із розглядом написів можливо залучити свідчення античних істориків про особливості суспільних відносин в етруських містах-державках періоду незалежності, зокрема відомості про соціальні перетворення повстанців у Вольсініях 265–264 рр. до н. е. (Val. Max., IX, 1, ext. 2; Zonar., VIII, 7; Oros., IV, 5, 3–4), а також удатися до можливих історичних аналогій.

Необхідно знову піддати критичному аналізу всі наявні джерела з метою доведення чи спростування можливості отожднення *etera* з членами гетерій на зразок грецьких чи *sodalitas* римлян, етруської, умбрської чи грецької етимології даного терміну,

а також виявлення їх привілейованого чи залежного становища. Також важливо окреслити соціальну роль цієї групи населення.

Єдине, що чітко встановлено за написами: всі *etera* — чоловіки [16, с. 18]. Однак ці люди не мали вказівок на імена батьків, тобто зв'язків у них зі своїм родом або не було, або вони були перервані. Згідно з традицією, у Римі особи, що могли назвати імена вільних батьків, називалися патриціями, а плебеї були біглими і не могли назвати вільних батьків (Liv., X, 8, 10; Dion. Hal. Ant. Rom., II, 8, 3).

Однак плебеї не були рабами і мали власні роди та магістратури. Також і *etera* мали повне подвійне ім'я, як у вільної особи, багаті поховання і магістратури. Єдиною відмінністю від плебеїв була наявність вказівки на окрему повноправну людину з її родовим ім'ям та власним ім'ям у родовому відмінку, з якою пов'язаний *etera*. Наприклад, *aule. scevis. arnθial. etera* (СІЕ, № 3418). За таким же принципом збудовані інші написи (СІЕ, № 2480, 2481, 3090, 3379, 3683). Найбільш показовими є написи: *snuti huzetnaš* (СІЕ, № 3795) та *pumpu snute etera* (СІЕ, № 3796). Окремі поховання цієї верстви супроводжують написи на кшталт: *suθi: etera: veluš: aneiš[: se]ntinates* (СІЕ, № 3780) (де *suθi* або *suti* «могила» [4, с. 379; 10, с. 59]). Відома багата гробниця роду Венете у Перузії, де поховання *etera* має почесне місце (СІЕ, № 4143–4151). Більшість *etera* поховані поряд з аристократами. Інколи людина була *etera* цілого роду (СІЕ, № 3683, 3796, 4325). На деяких похованнях *etera* було відсутнім його власне і родове ім'я і подано лише ім'я, інколи — тільки особисте, тієї людини, чийм *etera* він був (СІЕ, № 3429: *etera la tites*). Відомі випадки, коли не було й такого (СІЕ, № 4537: *etera*).

Цей прошарок мав магістратури *zilaθ eterav* (СІЕ, № 5816) і *camθi eterau* (СІІ, Suppl. I, № 438) [4, с. 376; 7, с. 39, 66; 8, с. 113; 9, с. 16; 10, с. 108]. Епітафія Вела Алетни з Тарквінії (СІЕ, № 5816) говорить, що магістратуру *zilaθ eterav* заміщали представники знатних родин, суміщаючи її зі «своєю» — *zilaθ parχis* [7, с. 67; 9, с. 16; 10, с. 108]. Однак Л. А. Єльніцький припускав, що *etera* могли бути носіями аристократичних родових імен, тих саме родів, чийми клієнтами вони були [8, с. 113]. До такої ж думки прийшли після аналізу написів (СІЕ, № 3965–3967) О. Й. Немировський і В. А. Цимбурський [16, с. 18]. За їх припущеннями, *etera* з першого з вказаних написів отримав родове ім'я своєї дружини знатного роду. Відносно ж Вела Алетни вони стверджували, що він міг заміщати дві, не сумісні, магістратури у різний час [16, с. 19].

Проте ці припущення достатньо умоглядні. Згідно традиції, Тарквіній Пріск навіть після шлюбу з аристократкою Танаквіль не зміг отримати повних прав громадянина етрусського міста Тарквінії, що змусило його податися до Риму (Liv., I, 34, 1; Dion. Hal. Ant. Rom., III, 47, 2). Лише там, як пише Діонісій Галікарнаський, римляни голосуванням перевели з плебеїв у патриції Сервія Туллія, як раніше Нуму Помпілія і Тарквінія Пріска (Dion. Hal. Ant. Rom., IV, 3, 4). Отже, Вел Алетна з тих самих Тарквіній не міг отримати державної посади, якщо він був *etera*. Очевидно, це була знатна людина, що суміщала посаду зілата патриціїв та *etera*.

Крім того, якщо припустити, що *etera*, згаданий у написі: *au : semθni: etera helve-real* (СІЕ, № 3965) перекладається «приймний син» а не «клієнт, що став чоловіком», тоді можна позбутися тих протиріч, що виникали в О. Й. Немировського та В. А. Цимбурського [16, с. 18]. Батько названих у написах етрусків і чоловік Гельверії міг і не бути похованим поряд із родиною, а загинути на чужині. Через це його ім'я й не фігурувало на стелі. Те, що *etera* могли назвати на честь батька родини, підтверджують написи (СІЕ, № 3854–3855). Аналогічно у написі (СІЕ, № 3418) теж фігурує *etera* жінки, але також відсутнє ім'я чоловіка останньої.

Є приклади й іншого роду. Написи *se. venete. la. leθial. clan* (СІЕ, № 4143) та *la. venete. la. leθial. etera* (СІЕ, № 4144) говорять, що у родині Ларта і Летії Венете роль *etera* була не меншою, ніж роль сина [19, с. 113]. У гробниці Тітіїв Петроніїв поряд із оссуарієм «батька сімейства» стояли поховальні урни його старшого сина та *etera*

(CIE, № 3854–3855) [20, с. 94]. Однак дослідники, які наводили ці факти, вважали *eterna* наближеними клієнтами, а не усиновленими.

Довести, що в етрусків існувало юридичне поняття «прийомний син, усиновлений» можна в такий спосіб. Валерій Максим, розповідаючи про повстання в етрусських Вольсінїях 265 р. до н. е. (Val. Max., IX, 1, ext. 2) писав, що повстанці «*testamenta ad arbitrium suum scribi iubebant* (право на заповіти власності записати веліли)». Доречно пригадати інший закон про заповіти — відомий закон Солона в Афінах початку VI ст. до н. е. Останній дозволяв бездітним афінянам заповідати «*τὰ χρήματα καὶ τὸν οἶκον* (гроші та господарство)» тим, кому їм забажається, а не залишати їх своєму роду (Plut. Sol., XXI). Фактично це означало право на відчуження земельних володінь за бажанням. Проте нам відомо, що навіть у демократичних Афінах IV ст. до н. е. заповідати землю можливо було лише через усиновлення (Is., VI, 10; VII, 1–4) [24, с. 162]¹. Виявляється, що в містах етрусків здавна існував закон про свободу заповітів на кшталт Солонового, що стверджував індивідуальну власність і дозволяв подрібнювати родові володіння, в той час як раніше земля успадковувалася родом і не підлягала відчуженню. Натомість етруске пророцтво Вегоїї, що збереглося у римському трактаті I ст. до н. е., закликало до непорушності земельних володінь [25, S. 350]. Отже, ніхто з аристократів і не збирався наділяти бідняків землею, а інститут усиновлення був створений так, щоб унеможливити подрібнення наділів. Між тим, Павел Орозій вказував, що заколотники з Вольсінїї привласнили «*patrimonia dominorum* (панські спадкові маєтки)» (Oros., IV, 5, 5). Діон Кассій, свідчення якого зберіг Іоанн Зонара, говорить про те, що повсталі вольсінїїці добилися права успадкування після панів (Zonar., VIII, 7). Очевидно, радикальні повстанці прийняли закон, що дозволяв відчуження землі без усиновлення. Отже, в етрусків, у певний період часу до повстання, існувала категорія «усиновлених».

Нам відомо, що на античному Криті була широко розповсюджена своєрідна форма залежності, близька за характером до боргового рабства, в яку потрапляла вільна особа через так зване усиновлення [26, с. 44; 27, с. 124–125]². Були дорослі особи, які були усиновленими, але більшість складала підкинуті діти. Як видно з уривка Арістотеля, збереженого Гераклідом Лембом (Heraclid. Lemb., fr. 44, FHG III), відносно етрусських боржників мовилося лише про публічну ганьбу, а не про якісь інші санкції, з чого можна зробити висновок про відсутність боргового рабства в етрусків, хоча би за життя Арістотеля або його інформаторів. Але побутування прихованих форм останнього, що могл бути подібними критським, не можна виключати, особливо враховуючи різке протиставлення так званих *domini* та *servi* в Етрурії, що зберігалось до римського завоювання (Aug. Vict. De Vir. Ill., XXXVI, 3; Oros., IV, 5, 3–5), засилля етруської знаті з її крупним землеволодінням³ та господарські потреби останньої у вправних робочих руках. Цілком можливо, що тут маємо глухі натяки джерел на складні перипетії боротьби народу і знаті в етрусських містах: спочатку перший добився відміни рабства за борги, але аристократія винайшла інститут усиновлених.

Можливі й інші специфічні потреби, якщо згадати про чоловічу стать *eterna* і пов'язати це з повідомленнями античних авторів про багатьох молодиків гарної

¹ Див.: Aristot. Pol., II, 9, 7, 1274b, 5, де говориться за фінанські закони про усиновлення, що написані для збереження земельної власності.

² На Криті у часи Гомера мешкали пеласги (Hom. Od., XIX, 177), можливо, споріднені тим, про яких, як про тірренів (тірсенів) писали Геланнік Лесбоський (Dion. Hal. Ant. Rom., I, 28, 3) і Фулідід (Thuc., IV, 109, 4).

³ Красномовний приклад: на *ager Ciminius*, у серці Етрурії, згідно латинської елогії I ст. н. е. (CIL, VI, № 31619=AE, 1997, № 125), в IV–III ст. до н. е. людина з етруським патроніміком *Lartis* мала земельні володіння, податок з продажу яких склав 403 625 *aeris gravis* «повновагих асів» на рік, тоді як річна платня легіонера на той час складала 180 асів [28, р. 505–507].

зовнішності, які жили в неробстві, епілювали власне тіло та мали неабиякий попит серед знатних етрусків обох статей (Theopomp., FGrH 115 F 204 = Athen., XII, 14, p. 517d; Val. Max., IV, 5, ext. 1.)¹.

Критське законодавство не дозволяло усиновлення жінкам (IC, IV, № 72, col. XI, 18). Однак згадувані вже написи (CIE, № 3965, 3418) немов би свідчать про таке право в етрурянок. Останнє узгоджується з наведеним вище повідомленням Феопомпа про певну свободу етрусських жінок та існуванням в епітафіях поряд із патроніміком покійного також метроніміка (наприклад, CIE, № 4116, 4143, 4144, 5388, 5424). Якщо існував звичай вказувати в епітафіях ім'я рідної матері, цілком можливе побутування звичної практики усиновлення жінкою.

Можлива ще одна причина появи прошарку етера: необхідність розширення соціальної бази війська, але без надання суттєвих політичних і майнових прав. Наявність магістратур *zilaθ eterav* і *samθi eterau* може свідчити про використання етера в лавах фаланги, яка, безумовно, існувала в етрусків (Athen., VI, 106, 273f). Однак цьому може відповідати лише одна з назв посад. Враховуючи важливість військової справи, можна припустити, що такою є перша посада, адже посада *zilaθ* була найважливішою магістратурою, що заміщувалася виключно представниками знаті [10, с. 101–102].

Відомо, що на Криті була навіть особлива посада для опіки над дочками-спадкоємицями (IC, IV, № 72, col. XII, 7). Ймовірно, в Етрурії побутували посади для нагляду над успадкуванням прийомними синами майна названих батьків². У назві другої посади, *samθi eterau*, перший термін слід зблизити з латинським *samillus*. Його одні античні автори тлумачили як похідне від етрусського найменування бога Гермеса (Меркурія) у його функції помічника, прислужника богів (Macrob. Sat., III, 8, 6; Serv. Aen., XI, 558), інші — як грецьке слово з тим же значенням (Plut. Numa, VII). Як нам здається, пояснили цю розбіжність Варрон і Діонісій Галікарнаський (Varro l. l., VII, 3; Dion. Hal. Ant. Rom., II, 22, 2), які наголошували на походженні цієї назви від термінології Самофракійських містерій, заснованих пеласгами (Herod., II, 51; Dion. Hal. Ant. Rom., I, 23, 5), останніх часто зближували з тирренами (Thuc., IV, 109, 4; Dion. Hal. Ant. Rom., I, 28, 3). Виходячи з цього, *samθi eterau* можна тлумачити як помічника, колегу магістрата *zilaθ eterav*. З іншого боку, перший титул зустрічаємо в окремому написі, до того ж єдиному (це говорить про рідкісність посади) і поряд немає *zilaθ eterav*. Крім того, людина з цим титулом має повне ім'я, вказані імена не лише його батька, але й матері. Це говорить за його знатне походження, а не належність до прошарку етера. Тому ймовірніше перекладати *samθi eterau* «служитель, помічник етера», тобто повірений у справах цього прошарку від аристократії. Очевидно, саме він наглядав за справедливим розподілом спадку, звичайно, в інтересах знаті.

За Гортинськими законами, усиновленням на Криті відали гетерії (IC, IV, № 72, col. X, 34–39) [31, Sp. 1373; 32, с. 13–15, 49–50]. Останні мали магістратури, суддів гетерій (IC, IV, № 42, B 12) і влаштовували громадські трапези, які на Криті називалися андріями (Dosiad. Kretika, fr. 1, FHG, IV, 399 = Athen., IV, 143 b; Aristot. Pol., II, 7, 3, 1272 a, 5.). В ранній період етрусської цивілізації подібний порядок був немислимим: нам добре відомі зображення бенкетів знатних чоловіків поряд зі своїми дружинами, про це ж із осудом повідомляли стародавні автори (Theopomp., FGrH 115 F 204 = Athen., XII, 14, p. 517d; Heraclid. Lemb., fr. 44, FHG III).

Проте нам відомі зображення бенкетів за участю виключно чоловіків, де жінки, якщо вони й є, — це флейтистки, танцюристки, тобто рабині [23, фото 17; 33, т. 10–11].

¹ Див. також зображення бенкетів із оголеними служниками [29, fig. 24] та картину з гомосексуальною сценою з гробниці Колісниць у Тарквініях: [30, с. 27].

² Див.: Plato. Leg., 740 b–d, де філософ розмірковує про полісну посаду наглядача за справедливим розподілом спадку.

Перше, рельєф на саркофазі, можна вважати зображенням поховального бенкету, який могла влаштувати гетерія. Римський юрист Гай вважав, посилаючись на закон XII таблиць, запозичений у Солона, що люди, які належали до однієї колегії, яка у греків називалася ἡ ἑταιρεία, римлянами звалися *sodales* і були, крім усього іншого, об'єднані спільними могилами, тобто належали до одного роду (Dig., XLVII, 22, 4). Можливо, такими були й етрусські *etera*, згадки про яких здебільше відомі якраз із могильних епітафій аристократичних родів? Однак ця версія також не суперечить нашому припущенню про *etera* як прийомних синів, які й зобов'язані були організувати своїм покійним названим батькам пишну тризну. Друге, зображення на люстрі — це симпозіум старого і молодого чоловіків, що мало нагадує громадську трапезу. Крім того, враховуючи, що зображення цих бенкетів пізнього походження, а сисітії у греків були пережитком ще первісних часів, недоцільно приписувати їх етрускам.

Проте немає особливої певності щодо запозичення етрусками грецького терміну та інституту. Нам відомо, як етруски передавали на письмі деякі грецькі слова. Наприклад, ім'я героїні грецьких міфів Κλυταίη (κλυταίη) в етрусській передачі виглядало Cluθimusθα, Clutmsta [4, с. 355, 364; 34, Sp. 788; 35, с. 86; 36, с. 23]. Дослідники звернули увагу на так звану «гармонію голосних» (уподібнення середніх голосних голосному першого складу), випадання голосних у середніх і закритих кінцевих неголосних складах і переходу дифтонга ai в ei, а потім в e у пізніх написах¹. Із цього немов би випливає, що грецьке ὁ ἑταῖρος перетворюється в етруських написах на *etera*. Крім того, вважається, що *etera* етимологічно тотожне гомерівському ὁ ἕταρος [16, с. 18–19]. Проте, якщо мало місце таке раннє запозичення, у написах були би «перехідні» терміни **etaira*, **eteira*, але цього не спостерігається. До того ж, термін *etera* з'являється в етруських написах тільки з IV ст. до н. е.

Натомість більш простою виглядає етимологія *etera* від грецького прикметника ἕτερος «інший». Враховуючи таке явище, як субстантивізація прикметників, можливе перетворення його на іменник [37, стб. 538; 38, S. 1049–1050; 39, р. 381–382; 40, S. 581; 41, р. 702] і запозичення етрусками з усної мови греків. Тут пригадується стара гіпотеза В. Корссена, що ототожнювала *etera* з умбрським *etro* «інший» [5, S. 146–148; 6, S. 416]², а також пасаж Сервія про тлумачення етруськими главами назви Etruria від грецьких слів ἕτερος «інший» та ὁ βρσ «кордон» (Serv. Aen., XI, 598). У деяких написах етрусків *etera* виглядає схожим на умбрське *etro*³. Деякі факти дають можливість припустити наявність умбрського субстрату в тих областях Етрурії, що межували з Умбрією (там же локалізуються написи з *etera*) [8, с. 104–105; 10, с. 107; 15, с. 133; 35, с. 68]. Запозичення умбрами грецьких слів теж можливе, тим більше, що це споріднені індоєвропейські мови (порівн. умбр. *per* і гр. ὁ ἀνὴρ «муж» [35, с. 78]). Але запозичення відбувалося від греків до етрусків (які встановили контакти з еллінами раніше від усіх в Італії), а потім уже до умбрів. У цьому немає нічого неможливого, адже порти приморської Етрурії мали змішане грецько-етрусське населення [19, с. 63, 71, 142–143; 20, с. 164–165; 23, с. 72; 43, с. 154, 44, р. 48–49; 45, с. 129, 134–135; 46, с. 210–212]. Швидше за все, етруська знать називала прийомних синів *etera* «інший» на противагу *clan* «син».

Становище *etera* залежало від того, чи були у названого батька власні діти. Очевидно, як і в критян (IC, IV, № 72, col. X, 40–45), якщо таких не було, усиновлений

¹ Останнє яскраво видно на фресках, де етрусський Аїд позначається Aita або Eita (CIE, № 50, 90, 5364) [29, fig. 32 та fig. 36–37]. Також ais, eis (-er) «бог(и)» [4, с. 375; 10, с. 55].

² Умбр. *etre* = лат. *alter* у (Tab. Ig., II b, 1–6) тощо, див. також: [42, р. 295, 334].

³ *Etra* у (CIE, № 52) не піддається перекладу за контекстом, *etri* у (CIE, № 3415) є власним ім'ям, *etru* у (CIE, № 3427–3428), але далі розташовані оссуарії і стели з чіткими написами *etera*, *eteras* (CIE, № 3429–3430). Очевидно, у випадках із написанням без голосної у першому складі маємо описки, а не умбрське слово.

отримував майно названого батька у спадок. В залежності від стосунків усередині етрусської знатної родини, були привілейовані *etera*, наприклад, як у родині Венете, у протилежному випадку — це були безіменні *etera*, безоплатні працівники певної сім'ї. За сукупністю наведених ознак, враховуючи наявність імен, як у повноправних громадян, магістратур, можливий зв'язок з військовою службою і боргову залежність від знаті, етрусські *etera* певним чином нагадували римських плебеїв періоду ранньої республіки.

Таким чином, етрусське *etera* навряд чи пов'язане з грецьким *ἑταῖρος*, але цілком вірогідним є його зв'язок із *ἕτερος*. В етрусському суспільстві не існувало об'єднань на кшталт грецьких гетерій, але сформувалася соціальна верства усиновлених, прийомних синів знатних осіб, бідняків-ізгоїв, які в перспективі могли отримати ім'я та багатство, але були позбавлені політичних прав, окрім обов'язку в усьому підтримувати названого батька, у першу чергу на війні.

Ключові слова: Етруски, Етрусські написи, Етрурія, Стародавній Рим, соціальні терміни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Müller K. O., Deeke W. Die Etrusker. — Stuttgart, 1877. — Bd. I.
2. Müller K. O., Deeke W. Die Etrusker. — Stuttgart, 1877. — Bd. II.
3. Дьяков В. Н. История римского народа в античную эпоху//Уч. зап. МГПИ. — 1947. — Т. 46.
4. Паллоттино М. Проблема этрусского языка//Тайны древних письмен. Проблемы дешифровки. — М., 1976.
5. Corssen W. Über die Sprache der Etrusker. — Leipzig, 1874. — Bd. I.
6. Corssen W. Über die Sprache der Etrusker. — Leipzig, 1875. — Bd. II.
7. Бекитрем А. Г. Из области этрускологии//ЖМНП. — 1908. — № 2.
8. Ельницкий А. А. Возникновение и развитие рабства в Риме в VIII—III вв. до н. е. — М., 1964.
9. Харсекин А. И. Этрусские надписи как исторический источник: автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. № 07.00.03 «всеобщая история». — Воронеж, 1967.
10. Немировский А. И., Харсекин А. И. Этрусски. Введение в этрускологию. — Воронеж, 1969.
11. Харсекин А. И. Этрусски//СИЭ. — М., 1976. — Т. 16.
12. Динков Б. Етруската загадка. — София, 1984.
13. Pauli C. Noch einmal die lautni- und *etera*- Frage//Etruskische Forschungen und Studien. — Stuttgart, 1881. — Н. I.
14. Немировский А. И. Надпись из Сатрика — опорный пункт раннеримской истории //ВДИ. — 1983. — № 1.
15. Немировский А. И. Этрусски. От мифа к истории. — М., 1983.
16. Немировский А. И., Цымбурский В. Л. Ф. Энгельс о римском роде и некоторые проблемы современной этрускологии//ВДИ. — 1984. — № 3.
17. Franco G. Orizzonti etruschi. Una completa esplorazione del mondo etrusco. — Milano, 1987.
18. Маяк И. А. Племена и народности Италии//История Европы. — М., 1988. — Т. 1.: Древняя Европа.
19. Робер Ж.-Н. Этрусски. — М., 2007.
20. Эргон Ж. Повседневная жизнь этрусков. — М., 2009.
21. Slunečko V. Etruský onomastický systém//Listy filol. — 1990. — Roc. 113. — № 4.

22. Кофанов А. Л. Законы XII таблиц и проблема *sodales*// Античность Европы. — Пермь, 1992.
23. Макнамара Э. Этруски. Быт, религия, культура. — М., 2006.
24. Глускина Л. М. Новые работы по истории земельных отношений и кредита в Древней Аттике//ВДИ. — 1957. — № 4.
25. *Die Schriften der römischen Feldmesser*. — В., 1848. — Bd. 1.
26. Казаманова Л. Н. Рабовладение на Крите в VI—IV вв. до н. э.//ВДИ. — 1952. — № 3.
27. Казаманова Л. Н. Очерки социально-экономической истории Крита VI—IV вв. до н. э. — М., 1964.
28. Ricci C. CIL VI 31619: frammento di un elogio dell'Etruria meridionale?//Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité. — 1997. — Vol. 109. — № 2.
29. Poulsen F. Etruscan tomb paintings. Their subjects and significance. — Oxf., 1922.
30. Наговицын А. Е. Мифология и религия этрусков. — М., 2000.
31. Ziebarth E. Ἐταρία (ἐταρεία, ἐταρήα)//RE. — 1913. — Bd. VIII. — Hbd. 16.
32. Фролов Э. Д., Нукитюк Е. В., Петров А. Б., Шарнина А. Б. Альтернативные социальные сообщества в античном мире — СПб., 2002.
33. *Etrurien*. Aus Leipziger Sammlungen 32 Tafeln von H. Etzoldt Einführung und Erläuterungen von Dr. W. Herrmann. — Leipzig, 1963.
34. Skutsch Fr. Etruskische Sprache//RE. — 1907. — Bd. VI. — Hbd. 11.
35. Тронский И. М. Очерки по истории латинского языка. — М.; Л., 1953.
36. Ельницкий Л. А. Предисловие//Майяни З. По следам этрусков. — М., 2003.
37. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь. — СПб., 1899.
38. *Pape's Griechisch-Deutsch Handwörterbuch*. — Braunschweig, 1908. — Bd. I.
39. *Chantraine P. Dictionnaire étymologique de la Langue Grecque*. — P., 1970. — T. II.
40. *Frisk Hj. Griechisches etymologisches Wörterbuch*. — Heidelberg, 1960. — Bd. 1.
41. *Liddell H.G., Scott R. A Greek-English Lexicon*. — Oxf., 1996.
42. *Buck C. D. A grammar of oscan and umbrian. With a collection of inscriptions and a glossary*. — Boston, 1904.
43. Немировский А. И. Греческий эмпорий в этруском порту//ВДИ. — 1982. — № 1.
44. *Torelli M. Archaic Rome between Latium and Etruria//САН²*. — 1989. — Vol. VII. Pt. 2: The Rise of Rome to 220 B.C.
45. Мансуэлли Г. Цивилизации Древней Европы. — Екатеринбург, 2007.
46. Харсекин А. И. К вопросу о взаимоотношениях этрусского и греческого языков. (Греческо-этруские словарные соответствия)//Античное общество. Труды конф. по изучению проблем античности 9–14 апреля 1964 г. — М., 1967.

Резюме

Янко А. А. К интерпретации этрусского социального термина *etera*

В статье анализируются этрусские надписи, содержащие социальный термин *etera*. Автор дает не только новую интерпретацию этого термина, используя эпиграфические и нарративные источники, но и определяет социальную роль данной общественной прослойки. Он приходит к выводу, что данное слово происходит от греческого слова *ἕτερος* в значении «иной», а не *ὁ ἑταῖρος* «спутник, товарищ», как полагали ранее. На основании сообщений античных историков устанавливается, что в Этрурии в IV—III вв. до н. э. существовал институт усыновленных этрусской знатью лиц мужского пола, контролируемый магистратурами, замещаемыми аристократами. Социальная категория *etera* представляла собой прослойку этрусского общества, состоявшую из оторванных от своих обедневших родов мужчин, приемных сыновей знатных этрусков,

ограниченных в политических правах, но включенных в патриархальную семью своего приемного отца и наделенных составными именами полноправных граждан этрусских городов-государств.

Ключевые слова: Этрусски, Этрусские надписи, Этрурия, Древний Рим, социальные термины.

Summary

A. Yanko. To Interpretation of the Etrurian Social Term 'Etera'

The article is to analyse Etrurian inscriptions, containing the social term *etera*. Author does not merely give a new interpretation of the term, using epigraphic and narrative sources, but also defines the social role of this stratum of society. He comes to conclusion that the Etruscan noun is derived from the Greek word ἕτερος with meaning 'other', but not ὁ ἑταῖρος 'comrade', 'companion', as it was supposed before. On the base of information coming from the historical sources is established that since the fourth to the third century BC in Etruria existed the institution of adopted by Etruscan elite male persons, which was under control of magistracies, held by aristocrats. The social category *etera* was used to define a range in the Etrurian society, consisted of men, deprived of their impoverished families, adopted sons of noble Etruscans, limited in their political rights, but included into patriarchal family of their adoptive father and endowed with composed names of legitimate citizens of the Etruscan city-states.

Key words: Etruscan, Etruscan inscriptions, Etruria, Ancient Rome, social terms.

